

Миомир ДАШИЋ*

ИВАН БОЖИЋ (1915-1977) – НЕЗАОБИЛАЗНИ МЕДИЕВИСТА У НАШОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

Иван Божић био је међу првим члановима Друштва за науку и умјетност Црне Горе који је изабран 6. марта 1973. године. Три године касније постао је редовни члан Црногорске академије наука и умјетности, која је формирана Законом о Црногорској академији наука и умјетности Скупштине Социјалистичке Републике Црне Горе, 10. марта 1976. године. Његова дјелатност у ЦАНУ трајала је, нажалост, релативно кратко, али и за то кратко вријеме он је својом научном активношћу оставио видног трага у раду ове највеће научне установе у Црној Гори, као члан Одјељења друштвених наука.¹

Како о Ивану Божићу, врсном историчару-медиевисти, осим кратке биографије објављене у Споменици ЦАНУ, није ништа више писано у Црној Гори, то ћу настојати да у овом тексту, научној и широј културној јавности прикажем његов животни пут и значајно историографско дјело. Чиним то из поштовања као његов студент², а касније нас је везивала и колегијална сарадња и пријатељ-

---

* Академик Миомир Дашић, ЦАНУ

¹ Иван Божић је био редовни члан Друштва за науку и умјетност Црне Горе и Црногорске академије наука и умјетности, у Одјељењу друштвених наука које су чинили: Иван Божић, Владислав Брајковић, Бранислав Ђурђевић, Бранко Павићевић, Петар Поповић, Владо Стругар, Васо Чубриловић и Бранислав Шошкић. (Види: *Црногорска академија наука и умјетности* – 1973-2003, Подгорица, 2003, стр. 5 и 33)

² Иван Божић је на Филозофском факултету предавао предмет *Ојшџа исџорџа средњеџ века*. На испиту сам добио одличну оцјену и то је био повод за наше касније пријатељство. Он је одличном оцјеном оцјенио и мој професорски рад: *Перџодџизациџа исџорџџе дрџаве Зеџе у средњеџм виџеку* (1957).

ство. Управо захваљујући тој блискости, у могућности сам да саопштим и неке чињенице из живота овог мени драгог професора којих нема у његовој објављеној биографији. У оцјени Божићевог историографског дјела, осим мог личног сазнања, ослонићу се и на чланак који је о Ивану Божићу, поводом двадесетогодишњице смрти, написао његов студент, а потом универзитетски колега, академик проф. др Сима Ђирковић.³

Иван Божић је рођен 23. априла 1915. године, у Макарској, у јеку Првог свјетског рата, али после неколико недјеља родитељи су га пренијели у Прчањ, гдје је растао у очевој постојбини, на обали Бокоторског залива. Осам година гимназијског школовања провео је у Дубровнику, гдје је учио класичну гимназију. Дубровачка класична гимназија је била веома угледна, иначе, међу ријетким школама ове врсте у Краљевини Југославији. Био је даровит ђак, веома високообразовани професори су га оцјењивали одличним оцјенама. Ту, у Дубровнику, гимназијалац Божић се срео са професором Михаилом Динићем, који је предавао историју на Учитељској школи, а који ће Божићу касније на Филозофском факултету у Београду бити професор и затим колега.

У Дубровачкој гимназији Божић је стекао солидно образовање, био је добро упућен у класичне језике (латински и грчки), као и у

Касније, када је истраживао прошлост средњовјековне Зете, био је и мој гост у Беранама (Иванграду), гдје сам био директор Гимназије. Наши контакти су били све чешћи када сам припремао докторску дисертацију. Наш сусрет, у друштву наших супруга, био је доста тужан за вријеме одржавања Другог међународног конгреса (II° congresso internazionale sulle relazioni fra due sponde Adriatiche) у Барију (Castello Svevo) од 30. до 31. октобра 1976. године. На том конгресу проф. Божић је поднио запажен реферат: *Култи св. Михаила у Далмацији и Италији* (на француском језику), показавши италијанским, француским и другим европским историчарима свестрано познавање култа св. Михаила на обје стране Јадрана. У разговору после одржаног предавања два француска професора су ми рекли да су први пут слушали једног странца који перфектно говори француски језик. Када сам то проф. Божићу рекао за столом за ручавање, сјетно се насмијешо и рекао: „Ово је моје посљедње предавање на једном међународном научном скупу”. А онда се обратио мојој супрузи: „Докторка Радо, не дајте да ускоро умрем”. После тога нијесмо наставили ручак. Сузне очи су биле и нама двојици и нашим супругама. После десет мјесеци Божић је заувјек склопио своје благе топле продорне очи.

³ Сима Ђирковић, *Иван Божић (23. април 1915-20. август 1977). Поводом двадесетогодишњице смрти*, Историјски гласник 1-2 (1997), 69-77.

савремени француски и италијански језик, што је био чврст темељ за студије историјских наука које је изабрао за свој животни позив. На Филозофском факултету у Београду студирао је историју као главни предмет, и у комбинацији са неким другим предметима (класични језици, археологија, књижевност, етнологија), од 1934. до 1938. године. За вријеме студија, будући да је скренуо на себе пажњу својих професора, радио је као библиотекар у Семинару за Општу историју средњег вијека и Помоћне историјске науке, што га је и определијело за ужу струку којом ће се доживотно бавити. Дипломирао је 1938. године са одличном оцјеном. Послије одслужења војног рока, кратко вријеме је почео да службује као суплент Гимназије у Котору.

За асистента на Катедри за Општу историју средњег вијека и помоћне историјске науке, чији је шеф био проф. др Виктор Новак, гласовити стручњак за палеографију и дипломатику, изабран је 1940. године. Новак је на Филозофски факултет у Београду дошао из Хрватске 1924. године и свој предмет засновао, пише Симо Ђирковић, „по обрасцу средњоевропских универзитета, код којих су предмет Помоћне историјске науке испуњавали: латинска палеографија, царска и папска дипломатика и хронологија примењивана у канцеларијама Италије и средње Европе”.⁴ Што се тиче ћирилске палеографије, уколико се тада предавала, везивана је за старословенски језик, дакле изван студија историје. Такво стање је затекао Божић избором за асистента, а већ следеће, 1941. године, Априлски рат је учинио да млади научник западне у материјалне неприлике и да се свих ратних година бори са оскудицом. И потписаном и другим својим пријатељима причао је да је због немаштине током ратног времена нарушено његово здравље. Пошто је Универзитет послје Априлског рата престао са радом, Божић је, да би колико-толико могао да опстане, предавао историју и језике у једној приватној гимназији, у којој су ђаци могли свршити и по два разреда годишње.

Када је 1944/1945. године обновљен рад БУ, Божић је био међу првим наставницима са којима је отпочела настава на Филозофском факултету. Иако у звању асистента, добио је повећане дужности – имао је задатак да држи курс Опште историје (не само средњег вијека) за све групе студената којима историја није била глав-

⁴ *Истио*, 69-70.

ни предмет (историја умјетности, етнологија, географија). Као предавач ауторизовао је скрипту из Опште историје, која је дуго година служила за спремање испита и послје престанка да држи свој курс предавања. Тим његовим скриптама смо се испомагали и ми са групе *Историја*, уз универзитетске преводе совјетских уџбеника *Историја средњеј века I* (Београд, 1950) и *Историја средњеј века II* (Београд, 1952), који су преведени и штампани, донекле, допуњени у Божићевој редакцији.

Иван Божић је био један од универзитетских наставника који се интензивно бавио педагошком страном посла све до краја свог живота. Његова активност на том плану испољавала се у настави са студентима, у спремању научног подмлатка, као и настојању да се унаприједи настава историје у читавом образовном систему. Сима Ђирковић, као његов блиски сарадник, каже да је Божићева педагошка ангажованост „имала своју цену, поготову откако се проширила на студенте историје, којима је као *предавач* (универзитетско звање) држао курсеве из Опште историје средњега века”. Под том цијеном Ђирковић има „на уму одвајање од научног рада, коме се такође посветио, вођен својим личним побудама и усмеравањем најбољим традицијама Београдског универзитета, који није престајао да захтева од својих сарадника да повезују истраживачки и предавачки рад”.

Стога се може рећи да Божићеву библиографију првих десет послјератних година испуњавају претежно уџбеници: *Историја Рима* (1947), *Историја старој века. Исток и Грчка* (1947), а затим већ поменути редиговани преводи совјетских универзитетских уџбеника. Ваља рећи да се он, за разлику од старије генерације историчара, који су избјегавали рад на адаптирању совјетских уџбеника, врло савјесно педагошки ангажовао на том послу, допринијевши смањењу извјесних грешака у њима, али није могао ништа урадити „против њиховог сивила и догматичности”.

Његова библиографија све до почетка педесетих година прошлог вијека биљежи мање студије и друге истраживачке радове из оквира историје Дубровника и Османског царства. Споменимо да је тада публикувао два тематски различита монографска текста: *Херцеговачки-беј Ајаз*,⁵ и *Економски и друштвени развој Дубров-*

⁵ *Зборник Филозофској факултету I* (1948), 63-81.

ника у XIV и XV веку⁶. Обје студије су биле истраживачког карактера. Нарочито је привукла пажњу студија о турском освајању Херцеговине, веома документована, с пуно нових чињеница и критички осмотрена.

И студија о Дубровнику рађена је у духу оновремене службене преоријентације у историографији, са задатком да се осмотре, с далеке историјске ретроспективе, све оне покретачке снаге које су дјеловале на историјска збивања у Дубровачкој Републици у доба развијеног феудализма, као и на прилике у окружењу. Како је економски и друштвени развој раније био по страни и историјског истраживања, готово занемарен и непроучен, то је ширење интересовања за тематику о материјалним основама цивилизације само по себи било добро, али било је лоше то што је приступ том проучавању био схематизован и заодјенут фразама, преузетим из совјетске историографије, фразама које су замјењивале конкретну историјску грађу. Божић је био историчар који је одбацивао тај новогovor у историјској науци, што је у оно вријеме могло бити са идеолошког аспекта врло рискантно, за разлику из каснијег, када се није морало ићи по марксистичком совјетском историографском моделу, обрасцу. Сима Ђирковић, у вези са поменутом Божићевом студијом, каже: „Но суштинска тешкоћа је била у томе што се историја динамичког развоја једнога града, који располаже једним од најбоље сачуваних средњовековних архива, не даје сабити на 40 страница чланка у часопису”. Ријечју, та студија, иако је донијела много новина, синтетички писана, није могла цјеловито да прикаже економски и друштвени развитак Дубровника у XIV и XV вијеку. Али њена основна вриједност била је и остаје у томе што је, поред документованости о Дубровнику онога доба, њен аутор показао смјер којим треба ићи у проучавању материјалних темеља дубровачког друштва у средњем вијеку.

Иван Божић је у марту 1952. године одбранио докторску дисертацију: *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, у којој је исказао велико истраживачко умијеће. Исте године, и под истим насловом, дисертација је објављена у издању Историјског института у Београду. И поред напорног истраживања које је Божић обавио припремајући докторску дисертацију, вријеме је било кратко да претресе грађу богатог Дубровачког архива до краја XV вијека. Највише се

⁶ *Историјски гласник* 1 (1949), 21-61.

ослонио на познату збирку биљежака и исписа докумената историчара Николе Јорге за историју крсташких ратова у првој половини XV вијека, као и на серије докумената из архива које нијесу публиковане.

Божић је у поменутој дисертацији успио да критички прикаже више од једног стољећа дубровачко-турских односа и то у свим мјенама које су пратиле те односе, почев од времена Косовске и Никополске битке па до пуне зависности од Османског царства које је опколило територију Дубровачке републике 1465. године.⁷ Његова дисертација је дуго „остала нека врста тешко достижног идеала и непосредно и посредно је утицала на појаву и лик десетине теза на тему Дубровника и... неки део Балкана или Медитерана” – пише С. Ћирковић.

Иван Божић је послџе одбране дисертације изабран за доцента (1953) на предмету *Опшћа историја средњег века* (до тада је предавао овај курс у звању *предавача* – имао је 38 година), мада је наставним искуством и научним резултатима далеко био изнад тог универзитетског звања. Двије академске године, 1953-1954, бораџио је у Француској, гдје је на Сорбони држао наставу из Историје Јужних Словена. Иако је у Париз послат као лектор за српскохрватски језик, његова наставна активност је била много шира од оног што се подразумијевало под лекторством – подучавање студената језику и култури на јужнословенском студију. Но, Божић је свој бораџак на Сорбони искористио за лично усавршавање. У Паризу се ближе упознао и са дјелима професора чувене историјске школе *аналиста*. То је било вријеме када је *Фернан Бродел*, свјетско име историјске науке, окупљао младе истраживаче из свијета и упућивао их у научну методологију историјске науке коју је конституисао чувени часопис *Анали*, на основу ранијих историографских резултата Марка Блока и Лисијена Февра.

Двије године бораџка на Сорбони, и усавршавање у научној методологији школе аналита, биле су од битног утицаја на Божићев интелектуални профил и метод даљег научног рада до краја њего-

⁷ Аутор ових редова је, заједно са бројним студентима, присуствовао бриљантној одбрани дисертације Ивана Божића. Тада је Комисија, пред којом је дисертација одбрањена, саопштила да је у питању дисертација такве тематске ширине и таквих научних резултата које се ријетко сретају на Београдском универзитету.

вог живота. По повратку у Београд, обогаћен многим новинама у струци, и култури у најширем значењу, успјешно је наставио универзитетску каријеру; 1957. је изабран за ванредног, а 1961. године за редовног професора. У годинама када је био у звању ванредног професора истовремено је био и испитивач на државним испитима за професоре у државној комисији Социјалистичке Републике Србије.⁸ Тих година се ослободио и бриге о вођењу курсева за групе ван историје, што му је омогућило да се још више посвети историји средњег вијека и помоћним историјским наукама. Одласком у пензију његовог учитеља Виктора Новака, постао је шеф катедре за предмете: *Опшћа историја средњеј вијека* и *Помоћне историјске науке*.

Од 1954. до 1958. године Божић је изводио наставу из Опште историје средњег вијека и на новоотвореном Филозофском факултету у Новом Саду. Услиједила је деценија и по интензивног стваралачког рада, која је крунисана многим научноистраживачким и педагошким резултатима. У том периоду он је био успјешан декан, 1962-1964, на Филозофско-историјском факултету (одвојеном од Филолошког факултета). Божић ће остати запамћен као декан и по успјешном организовању обиљежавања стогодишњице оснивања Велике школе у Београду (1864-1964). Прослава је била повод да декан да предлог и за подизање нове пријеко потребне зграде Факултета (довршена 1974), а као резултат научнонаставне активности штампана је и обимна књига *Сто година Филозофској факултету*, која чини темељ историје високог школства Србије.

Божић је шездесетих и прве половине седамдесетих година један од најактивнијих историчара не само у Србији него и у цијелој југословенској државној заједници. Обављао је значајне функције у струковној асоцијацији предсједника Историјског друштва Србије и предсједника Савеза историчара Југославије. Био је уредник часописа *Историјски гласник*; покренуо је и уредио часопис *Acta Historica*, програмираног за објављивање најважнијих историографских радова на страним језицима. Први и једини број под његовим уредништвом изашао је 1970. године у Београду, али часопис се угасио чим је Божић препустио уредништво.

---

⁸ Потписани је у априлу 1957. године положио испит за звање професора средње школе са одликом, пред испитном комисијом којом је председавао проф. др Иван Божић.

Божих се научно и педагошки формирао уз елитну групу историчара која је подигла углед београдске историјске школе до европских научних висина. Најприје студент Владимира Ђоровића, Васиља Поповића, Станоја Станојевића, Виктора Новака и Васа Чубриловића, потом научно наставио да сазријева уз Новака, Чубриловића, Михаила Динића, Јорја Тадића и Георгија Острогорског – био је први од млађих историчара који је ушао у круг ове интелектуалне научне елите. Он је у ствари представљао карику која је повезивала генерације предратних професора, који су после вишедеценијског рада силазили са својих катедара (одласком у законски стечену пензију или отргнути из живота смрћу) и генерација које су се образовале после Другог свјетског рата и тек се пели степенницама универзитетских звања. Срећно је повезивао старије и млађе генерације универзитетских наставника. То је видљиво и по његовим научним и педагошким резултатима. Тако, на примјер, он се у ауторском колективу (уобичајен назив онда за заједничко писање историјског дјела) *Историје народа Јуџославије I*⁹ јавља као један од најмлађих сарадника, а седам година касније (1960) је већ водећи међу млађим ауторима на писању двије књиге *Прегледа историје јуџословенских народа*¹⁰, које су првенствено служиле за наставу историје у гимназији и вишим педагошким школама. Божих је и каснијим подухватима на писању *Историје Јуџославије* и *Историје Црне Горе* био међу водећим члановима уређивачких тимова и један од аутора (сарадници су махом били његови бивши студенти и млађе колеге).

Божих је наставио да се бави истраживачким радом шездесетих и у првој половини седамдесетих година прошлога вијека. Тај период у његовом животу, иначе, био је на плану истраживања наше средњовјековне историје веома плодан. Као врстан познавалац историјске грађе Дубровачког и Которског архива наставио је да се бави истраживањем прошлости средњовјековне Зете и њеног окружења. Осим у ова два архива истраживао је пуних осам мјесеци (1960. године) и у Венецији у тамошњем државном архиву и другим установама које посједују историјску грађу о средњовјековној Зети, као што су *Museo Corer – Biblioteca Marciana*. Тај његов ис-

⁹ *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953.

¹⁰ *Прелед историје Јуџословенских народа I-II*, Београд, 1960, 1963.

траживачки рад био је веома користан и за црногорску и шире југословенску историјску науку.

Јер од времена Шиме Љубића мало се систематски истраживала архивска грађа венецијанских архива о историји југословенских земаља, укључујући и Зету, односно Црну Гору. Божић је архивску грађу искористио за писање својих радова, а остатак тих значајних исписа похранио је у Архиву САНУ, у Београду, гдје га могу слободно користити генерације историчара. То његово проширење изворне грађе из венецијанских архива знатно је допринијело освјетљавању прошлости средњовјековне Зете, сјеверне Албаније и њихових сусједних области. Ти документи су Божићу дали могућности да освијетли многа до тада тамна мјеста из историје зетске средњовјековне државе.

Упоредо док је овај наш познати историчар, Бокел, у Венецији истраживао грађу за завичајне теме средњег вијека, други црногорски, такође познати, историчар Глигор Станојевић претресао је архиве у Венецији и користио документа за писање нововјековне историје Црне Горе од краја XV до краја XVIII вијека. И то Станојевићево истраживање у Венецији, као и Божићево, знатно им је помогло да се освијетле многе тмине из најстарије прошлости Црне Горе, све тамо до краја XVIII вијека.

Грађа венецијанског поријекла, као и новооткривени извори из турских архива које је истраживао и користио Бранислав Ђурђевић, чинили су солидан темељ за писање синтезе *Историје Црне Горе*, коју је водила Редакција формирана у Црној Гори.¹¹ У другом тому друге свеске *Историје Црне Горе*, Божићев дио текста је књига за себе, а такође је његов лавовски удио и у првој књизи.

О Божићевим хеуристичким подухватима у писању историје средњовјековне Зете – Црне Горе и њених сусједних области, говори и његов циклус *Поморје*, сам га тако назвао старим књишким именом. *Поморју* је претходила студија, у ствари омања његова књига *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановој законика раковачкој рукойиса)*,¹² у којој је посветио велику пажњу објашњењу, соћа, намета на баштину. Ипак, он је у овој расправи оставио отво-

¹¹ *Историја Црне Горе I*, св. 1; *Историја Црне Горе II*, св. 1-2; *Историја Црне Горе III*, св. 1.

¹² И. Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановој законика раковичкој рукойиса)*, Београд, 1956. године.

реним нека друга темељна питања, као што су: „да ли одредба потиче из Душановог времена или је уметак каснијих редакција Законика, колики је то био терет, затим питање ко је заправо плаћао соће, да ли зависни људи, што је заступао Божић, или слободни баштиници, што би произилазило из дословно схваћеног текста норме: *да давајут сокие и вомскоу да воевајут воеајут по закону*” – пише С. Ћирковић. Ваља рећи да је војевање у држави Немањића подразумевало слободан статус, привилегије, а не зависност: „војнику се коњ не товари и товара не носи баш у Душаново доба”. И у овој студији Божић је, као и у расправи *Коњ и оружје* (објављена 1956), тумачио одредбе Душановог законика, ослањајући се чврсто на оно што се зна „о општем друштвено-економском контексту”.

Из уже завичајне историје Божић је обрадио више тема. Тај циклус је почео расправом: *О јурисдикцији коџорске дијацезе у средњовековној Србији* (1953); затим наставио: *Село Бојдашићи у средњем веку* (1957); *Средњовековни Пашићровићи* (1959); *Превлака – Тумба* (1963); *Pronarii et capita* (1969); *О Дукађинима* (1964); *Земљишни сисџем у млетачкој Албанији* (1964, у француској верзији); *Каџуни Црне Горе* (1968). Осим ових објавио је и неколико мањих расправа из завичајне историје, које је Божић, пред крај живота, определијелио за књигу *Немирно Поморје*, која је постхумно публикована (1979).

Сви наведени радови из завичајне историје углавном су пионирског карактера. Они заузимају значајно мјесто у научном опусу Ивана Божића, незаобилазни су и у црногорској историографији уопште. Оцјењивао је да су градови на црногорском дијелу Јадранске обале, са својим ближим залеђем, у средњем вијеку, имали привелегован положај, што је показао анализом изворне грађе из Дубровачког, Которског и Венецијанског архива. Као изврстан истраживач, анализом новооткривених докумената, освјетљавао је поједина гранична подручја и уводио их у историографију. Он је обрађујући наоко мале и локалне теме успјешно показао како се и на малом простору могу сагледати и неки од општих историјских процеса одређене епохе. Као ријетко који историчар имао је дара да види, на основу исказа неког документа, оно најбитније што је карактеристично не само за конкретан историјски оквир него и за много шири простор и проучавану епоху. Примјер за то је његов рад о селу *Бојдашићи* за које је утврдио да је припадало некадашњем властелинству манастира св. Михаила на Превлаци – сједишта Зетске

епископије и митрополије. У ствари Божић је, обрађујући до тада непознату историју овог села, успио – каже Сима Ђирковић – да освијетли „судбину властелинства у критичном периоду друге половине XIV века, да препозна потресе који су пратили оно што традиционално називамо распадом Душановог царства”.

И Божићева расправа о *Паштровићима* може се узети као научни узор како се на ограниченом простору могу пратити историјски процеси карактеристични за читаву епоху. Показао је, на примјер, како је племенита општина Паштровића, карактеристична по свом архаичном уређењу и друштвеним односима, по аутономији и славним традицијама, успјела да се одржи све до XIX вијека. Да током више вјекова прати друштвено-економско стање и политичке прилике у Паштровићима, омогућила је Божићу грађа коју је лично открио, показавши услове за настанак општина с аутономним статусом и привилегијама, као и да освијетли њихово уређење са војводом и племенским збором који су чинила дванаест племена.

Оцјењујући историографску вриједност Божићеве расправе о Паштровићима, велики зналац наше и европске историје средњег вијека, његов млађи колега Симо Ђирковић, каже: „Успео је да конкретним савременим подацима о личностима и породицама, не ослањајући се на хипотезе и аналогije, оцрта паштровска племена на почетку млетачке власти и да, истовремено, баца понеки трачак светлости на њихову прошлост из доба владавине Балшића и посљедњих Немањића. Он је документима оспорио паштровске легенде о повластицама, наводно добијеним од римских царева, а упоредо с тим показао је и како су се формирала *племена* у српској средњовековној епохи. Том расправом дао је значајан прилог не само постанку племена Паштровића него и историји племенског друштва Црне Горе уопште”.

Божић је и у још неким студијама и расправама, као што су *Кашуни Црне Горе* и *Прилике у српским зајадним областима* (1964), знатно обогатио историјску науку у нас. У расправама о катунима и ратничким дружинама, чије је основне садржаје синтетизовао у *Историји Црне Горе*¹³, он је документовано показао како се одвијао процес стољећима асимилације старосједелачког балканског становништва и његово славезирање и укључивање у српско друштво. Тај историјски процес трајао је стољећима на црногорском тлу. У

¹³ *Историја Црне Горе*, Титоград 1970.

том процесу српско друштво је добијало различите форме зависно од савремених услова и епохе. Резултат тих Божићевих истраживања је: није било најважније ријешити питања о тзв. територијализацији племена и о томе да ли је појам Влах етнички или је појам влах (сточар) социјални, односно да ли појам Влах значи исто што и етноним Србин.

Ваља скренути пажњу и на Божићеву расправу о *Земљишном сисџему у млеџачкој Албанији*, у којој је виспрено, врло интелигентно, на основу изворног материјала, извео темељне закључке о општим процесима карактеристичним за крај средњег вијека. Наиме, у овој расправи – чврсто ослоњеној на Скадарски катастар (земљишник) из 1416/1417, одраније критички издат, али мало коришћен, уз нове архивске податке које је прикупљао, успио је да покаже економски и друштвени смисао многих детаља у катастру и да одговори на нека питања од ширег историјског значаја, као што су: насељеност и културни пејзаж Зете, дажбине и обавезе сељака према држави и феудалцу, социјални профил и начин живота пронијара, и, наравно, чланова тзв. ратничких дружина. Одговоре на питање шта је *џронија* и какву су друштвену позицију имали *џронијари*, Божић је историјски разложно изложио у својој расправи *Pro niari et capita* (1969).

Осим истраживања грађе и писања о областима Зете, Дубровачке републике и Херцеговине, Божић је коментарисао и *Пољички сџаџуџи*, познати докуменат из XV вијека. Примјењујући поступак сличан оном у расправи о Паштровићима, он је, у студији *Племенити људи Пољичани у XV веку* (1971), на основу млетачке грађе, успио да изврши реконструкцију друштвених односа у општини Пољице (Сјеверна Далмација). Показао је да се та поменута општина развијала у другачијим друштвеним односима и условима од Паштровића, али и да се и она дуго одржала са својим аутономним привилегијама и уређењем. Сима Ђирковић у вези с тим закључује: „Овим студијама које су се појавиле готово упоредо са *Хумско-џребињском власџелом* Михаила Динића (1967), положени су били темељи за упознавање процеса настанка племства у оквирима жупа и ужих области, познатог у многим земљама. Племство се није генерисало искључиво на дворовима владара и у владаревој служби, већ и кроз неупоредиво масовније процесе унутар појединих предела, жупа или области. Услед дисконтинуитета проузрокованог турским освајањем овај део средњовековног племенитог дру-

штва није имао услова да се покаже и афирмише, осим оног дела у специфичном и веома измењеном облику у племенима патријархалних сточарских области”.

Божић је у својим радовима саопштио много података који употпуњују слику историјског процеса о томе шта се све дешавало и мијењало у племенима патријархалних сточарских крајева не само на тлу Црне Горе крајем средњег вијека, а што се поклапало с турским освајањима.

Иако се борио са тешком болешћу, Иван Божић је наставио да ствара са пуно енергије све до пред крај свога живота. Управо у посљедњих неколико година, када је био свјестан да му се ближи животни крај, овај историчар снажног духа и велике ерудиције успио је да напише нека синтетичка дјела од трајне научне вриједности. За писање синтетичких дјела он је имао изразите склоности, о чему свједоче његови уџбеници историје, прегледи историје и поједине студије. О тој његовој склоности за синтетичко приказивање прошлости свједочи *Историја Јуџославије*¹⁴, која је била веома добро прихваћена од стручне и шире културне јавности, а у којој је имао лавовски удио и као организатор посла и као члан редакције и као аутор одређених поглавља. Ваља рећи да је *Историја Јуџославије* била први „приватни” подухват групе еминентних историчара, реализован без државног уплитања (преко комисија и друштвених савјета). У овој обимној синтези, Божић је написао четвртину текста, обрадивши средњовјековни период, претежно на основу изворне грађе коју је дуго припремао, а за постсредњовјековни период користио је резултате и претходних историчара.

Велики допринос, као што је већ речено, Божић је дао и у писању *Историје Црне Горе*, која је рађена под руководством Редакције коју је формирало оновремено Извршно вијеће (влада) Црне Горе. У првој књизи обрадио је прошлост Зете, односно Црне Горе од почетка владавине Балшића, а у другом тому друге свеске, он је аутор за период од 1385. до краја XV вијека. Његови текстови у *Историји Црне Горе* претежно су засновани на сопственим истраживањима, јер је располагао прворазредном грађом коју је пуне двије деценије прикупљао, и знатан дио користио у својим монографским радовима. Ријечју, Божић је у *Историји Црне Горе* зналачки уградио и резултате својих претходно објављених студија и расправа о поједи-

¹⁴ *Историја Јуџославије*, Београд 1972; и друго издање.

ним проблемима и догађајима и, наравно, и велику количину неупотријебљене грађе.

Божих је могао да се у писању свог дијела у *Историји Црне Горе* користи и необјављеном грађом, јер је предмет његове обраде био веома сложен, будући да територија Републике Црне Горе, која је била оквир предмета, у средњем вијеку није представљала цјелину, већ су је чинили различити геополитички дјелови, области. Градови у Приморју, сваки особен по величини, комуналном уређењу, друштвеној структури и ослонцем на залеђе; унутрашњост земље била је особена по земљишним односима, затим ту су широка подручја са сточарским начином привређивања, дакле, много шира подручја од оних која су покривали *кашун*и Црне Горе, али приближне друштвене структуре и начина живота; специфична обиљежја имале су и жупе старе Дукље и Зете, као некадашња средишта политичког и друштвеног живота; најзад ту су и жупе Полимља и Потарја, о којима због удаљености од Приморја није било писаних докумената, али и на њих се проширује онај свијет који Божих именује као свијет катуна и ратничких дружина. Све то је он зналачки повезао и рељефно оцртао у својим дјеловима у *Историји Црне Горе*.

Ваља рећи да је Божих сматрао рад на писању *Историје Црне Горе* великим интелектуалним подухватом. Он је на том послу дуго година предано радио. И успио је да напише у њој поглавља од незаобилазне научне вриједности. Неки тобожњи историчари, који у ово наше вријеме покушавају да напишу „нову” историју Црне Горе средњег вијека, немоћни су да се и приближе Божићевој синтези, а камоли да је превазиђу. Узалудни су ти покушаји превредновања његовог дјела чврсто заснованог на прворазредној историјској документацији и високом научном исказу у форми бриљантне историјске синтезе.

Седамдесетих година – послје завршетка рада на *Историји Црне Горе*, што је сматрао својим великим послом, и био је заиста велики, и још недостижан и послје више од тридесет година од појаве ове историје – Божих се враћао и неким темама које су га интересовале још у млађим данима стваралаштва. Додуше, он их никада није ни напуштао, али их је, дајући предност пречим предметима обраде, само држао по страни. Биле су то теме које су се, углавном, тичале историје Дубровачке републике, као што су: *Појава хуманизма у Дубровнику* (1955); *Дубровачки канцелар Ксе-*

нофон Филелфо (1976); *Две белешке о Филипу де Диверсису* (1970, и 1975. на италијанском језику). Као одличан зналац италијанског језика Божић је превео и спис Филипа де Диверсиса (раније су га читали само они који су били упућени у италијански језик), *Ојис њо-ложаја, зѣрада, државној уређења и њохвалних обичаја славноја ѣрада Дубровника* (1973). Осим овог интелектуалног подухвата Божић је учинио напор и да допуни изгубљене дјелове Држићеве комедије *Манде*. То је могао да уради само историчар који је имао и књижевног дара.

Овај наш историчар заслужан је и за појаву више расправа из „каторског круга”, као и неколико студија о Деспотовини. Расправама из каторског круга – *О ѣројасѣи манасѣиѣра свејој Михаила на Превлаци* (1967); *Котѣор ѣосле ѣрихвѣѣања млеѣѣачке властѣи* (1972); *Котѣорско-млеѣѣачки сѣорови око црквених драѣоценостѣи* (1972) – дао је драгоцјен прилог не само својој ужој завичајној историји него и историји односа Млетачке републике према Боки Которској послѣје 1420. године, односно од времена када је ова наша област потпала под власт ове стране силе.

Што се тиче периода српске Деспотовине, Божић га је обрађивао у *Истѣорији народа Јуѣославије I* (1951-1953), а потом је продуљбљивао извјесне тезе и касније. Учинио је то у својој студији: *Срѣске земље у доба Сѣѣфана Лазаревића* (најприје у поднесеном реферату на симпозијуму у Ресави 1968, и у проширеном тексту штампаном 1974), у којој је приказао и положај Зете у Деспотовини послѣје смрти Балше III (1420).

Божића је интересовао и *Вук Бранковић и њѣгово вријеме*. На основу изворне грађе коју је конфронтирао народној традицији, успјешно је оцртао контроверзни лик Вука Бранковића и политичке околности у којима је дјеловао овај српски великаш. Наиме, он је, и поред тога што је изгледало да је у историографији све речено, почев од критичке оцјене познатог историчара Љубомира Ковачевића, крајем XIX вијека па наовамо, успио да тачније протумаѣи сачуване изворе и потпуније сагледа цјелокупно послѣјекосовско вријеме, у коме је живио и дјеловао Вук Бранковић, и да о њему створи, односно изгради реалнију историјску слику. Управо Божић је, на основу извора, поставио и нова питања, супротна традицији, у својим студијама: *О улози Вука Бранковића* (1975) и *Неверсѣиво Вука Бранковића* (1975). Једно од тих питања је и питање: издајство се може посматрати и у перспективи другачијој од тра-

диционалног схватања појма издаје. Може се слободно рећи, да је Божић овим својим расправама отворио пут да се историјски реалније сагледа мјесто и улога Вука Бранковића у српској историји. Као битну чињеницу за улогу овог српског великаша у оновременој историји, Божић износи његову службену титулу: *ἰοσῴδογιν Сшефан Вук, ἰοσῴδογάρ Србљем и Подунавију*, којом се титулисао и кнез Лазар. То је, по мишљењу Божића, доказ да је Вук Бранковић 1389-1396. године био на челу Лазареве Србије, док је Лазарев син Стефан био малољетан.

Иван Божић је имао висок научни углед у Југославији, а рекао бих нарочито у Црној Гори, чију је историографију обогатио значајним студијама, као и врхунском синтезом о средњовјековној Зети – Црној Гори, у *Историји Црне Горе*. Његово дјело о црногорској историји заузима високо мјесто у историографији Црне Горе. Стога му је одато признање избором међу првим редовним члановима новоосноване Црногорске академије наука и умјетности (1973, 1976).

Српска академија наука и уметности изабрала је Ивана Божића, редовног професора БУ, за дописног члана 1976. године. У друштву српских академика проживио је само нешто дуже од годину јер се његов динамични стваралачки живот угасио 20. августа 1977. године. Сахрањен је у Београду, гдје је стално живио и научно стварао још од завршетка студија. У Боку је редовно долазио ради одмора и истраживања у Которском архиву.

Иван Божић је био снажна духовна личност. Стоички је подносио болест која је била неизлечива. Али није престајао да ствара. Потписаном је рекао, када смо били на научном скупу 1976. у Транију, да му се ближи крај животу, повјеривши ми да жури са припремом својих изабраних студија за књигу: *Немирно Поморје XV века*.¹⁵ Књига се појавила постхумно (1979) онако како ју је био он замислио и снабдио насловима поглавља и неопходним научним апаратом.

О Божићевој књизи *Немирно Поморје*, Сима Ћирковић је изрекао сљедећи вриједносни суд:

„Та књига је допринела да Божић буде приснији у дијалогу који се непрестано води у науци, кроз који се она креће напред, да издалека врши утицај на научну мисао, на формирање генерација које га могу познавати само по текстовима. Сада студирају истори-

¹⁵ И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд, 1979.

ју они који су се родили после Божићеве смрти, па је разумљиво да подмладак у историјској науци који сада стасава, не може познавати околности у којима је протекао Божићев живот и у којима је настајало његово дело”.

„Отуда се чини оправдано питати се о томе, да ли је и колико, то време, у којем је Божић живео и стварао, оставило трага на његовом научном наслеђу. О том времену се данас говори, као уосталом о свему и свачему, острашћено и паушално, општим формулама и згуснутим формулацијама, беспризивно, а истовремено без најмање воље да се ствари сагледају изблиза, да се размотре критички и објективно у светлу чињеница. У Божићевом случају се питање намеће утолико више што је он стајао међу генерацијама, није припадао онима који су научни рад започели пре рата, а није био формиран после рата у периоду када су се десиле велике промене у општим условима под којима се историографија развијала”.

Иван Божић се формирао као научник у вријеме великих друштвених промјена у свијету и у нас, сазријевао је у једном врло сложенем револуционарном времену. Нова власт коју су водили комунисти прокламовала је став да се у свим областима друштвеног живота морају извршити промјене, па, разумије се, и у историјској науци. Младом полетном научнику какав је био Божић тешко је било одољети захтјеву марксистичке партијности у историографији. Схватао је да комунистичкој власти и њеним идеолозима није одговарала наслијеђена буржоаска историографија са идеалом објективности – писати историју по методолошком начелу онако *како је у истини било* (Л. Ранке). Али он не само што није раскидао са критичком историографијом него је наставио да је његује, иако је знао да је и она била подложна утицају друштвеног и културног стања средине и времена, знао је да је, ипак, наслијеђена историјска наука утемељенија на егзактној методологији, да је политички неутралнија.

Писање историје је и у прошлости било условљено друштвено-политичким приликама, добрим дијелом је било зависно од става владајућих режима. Но, и поред тога историографија је усјела у модерној култури да се избори за своју научну аутономност и изгради чвршће критерије за објективно вредновање прошлости. Већ од краја XIX вијека смјењивање политичких странака на власти и често формирање влада, па и владара у Србији, није имало неког битнијег утицаја на промјене у историографији.

У Црној Гори званична историографија је све до краја њене самосталности била под снажним утицајем лозе Петровића, особито књаза/краља Николе Петровића. Ипак, било је писаца историје који су измицали утицају дворске историографије, ослањајући се на изворну грађу и савремена методолошка начела, објављивали су студије и монографске радове с идеалом грађанске објективности. То је уочљиво када се из данашње перспективе сагледа развој црногорске историографије између два свјетска рата. Стиче се утисак да је часопис *Зайиси* постао гласовит управо по објављивању историјских извора, да се у њему сретају радови закупљени проблемима методологије и критике у историјској науци. Партијна историографија и у Црној Гори, као мање-више и у читавој Југославији, преовлађује после 1945. године, када је Комунистичка партија узела чврсто власт у своје руке и идеолошки показала да жели историографију која ће оправдати извршене револуционарне промјене у земљи.

Првих послеријатних година прокламован је став да револуционарна (марксистичка) идеологија треба да усмјерава историјску науку. Под утицајем Стаљиновог погледа на историју, симплификаторски изложеног у његовој редакцији четврте главе *Историје Свесавезне комунистичке партије бољшевика*, читава историја човјечанства се одвијала, и наводно остварила, кроз неминовну смјену друштвено-економских формација: првобитне заједнице, робовласничке, феудалне и капиталистичке; капиталистичку (очекује се) треба да замијени социјалистичка формација. У оквирима овако шематизованог доктринарног пројекта развоја свјетске историје, прокламован је и идеал партијне историографије и у нас. Научници који нијесу били сагласни са овим контрадикторним концептом готово се ништа нијесу питали, па су њихови усамљени гласови противљења остајали без одјека. Међутим, осим званичне, већинске струје, која се приклонила партијној историографији, постојала је и јака струја која није оспоравала да историографија треба да буде у служби политике, али превасходно да служи јачању нације и државе.

Ово наоко удаљавање од мог основног задатка да покажем гдје је мјесто Ивана Божића у историографији, посебно историографији Црне Горе, управо било је неопходно из разлога што је он као научник, дјелујући у тако сложеном времену, успијевао да нађе мјеру у науци, не напуштајући научне критерије и појмовни апарат на-

слијеђене историографије и марксистичке (револуционарне) идеологије у историји. Школован у критичкој историографској школи угледних професора Београдског универзитета, Божић је наставио да се и научно развија под утицајем и менторством неких од њих који су наставили своју наставну и научну дјелатност и након извршених револуционарних промјена у Југославији (1945). Тијесно је сарађивао са еминентним професорима (Васом Чубриловићем, Виктором Новаком, Георгијом Острогорским, Јерјем Тадићем, Михаилом Динићем и другим), којима није одговарала примјена револуционарне идеологије у историографији. Нова власт је толерантно поступила према овој групи професора јер је знала њихове високе научне вриједности. Божићу је одговарало то толерисање затечених установа и наслијеђени начин наставно-научног рада, вјеровао је да ће угледни професори својим научним именима и дјелима учинити српску и југословенску београдску историјску школу веома познатом на Балкану и у Европи. Послије раскида Југославије са Совјетским Савезом 1948/49. године, истина, наступило је извјесно олакшање, идеолошке стеге су постепено лабавиле, мада је идеолошки утицај у историјској науци и касније био јак. То је нарочито било уочљиво у савременој, односно најновијој историји. Фаворизована је историја радничког покрета и Комунистичке партије, односно револуције и нове власти.

Божић је предметом истраживања средњовјековне историје био заклоњен, поштеђен снажнијег идеолошког притиска. Он је успио као и његови цијењени професори да очува лично достојанство и достојанство науке. Сачувао је научни интегритет, иако се бавио и сложеном и осјетљивом педагошком тематиком – писањем уџбеника за наставу историје у средњим школама и синтетичким прегледима историје Југославије. Све ово што је речено могу потврдити Божићеве књиге и други његови текстови, као и његова предавања, научне и стручне расправе.

Божићево цјелокупно дјело може се узети као узоран примјер како је појединац и у историјској науци, једној од друштвених наука од које се тражило највише партијности, могао, ако је имао научне храбрости и знања, да не подлегне владајућој идеологији и жртвује достојанство науке. Старија генерација професора историје, која је преживјела Други свјетски рат и учествовала активно у обнови наставног и научног рада на Филозофском факултету у Београду у вријеме када је извршена велика смјена власти, очувала

је досљедно научне стандарде и допринијела да се и југословенска историјска наука уважава у свијету. Томе је значајан допринос дао и Божић својим цјелокупним дјелом и остваривањем континуитета између старије и нове наступајуће генерације научника и универзитетских наставника.

И да поновим већ речено, Иван Божић је својим бројним радовима и, нарочито, синтетичким текстовима у историјама Југославије и *Историји Црне Горе* обогатио српску, југословенску и нарочито црногорску историографију. Тај његов удио у историографији Црне Горе постао је, и биће и убудуће, незаобилазан у историји ове земље која, иначе, има „вишак историје”.

Miomir DAŠIĆ

IVAN BOŽIĆ (1915-1977)

Summary

Ivan Božić is prominent name of Serbian, Yugoslav and Montenegrin historiography. His work occupies prestigious place within the study on medieval Montenegro. In this paper is presented the life course of this historian, originated from Boka, as well as his educational and scientific growth. It brings the insights made on his most important works, especially those regarding the homeland history, based in the first place on the primary historical documentation from the Archive of Dubrovnik, Kotor and Venice, but also on the synthesis of history of medieval Zeta, which derives in the History of Montenegro.

By his scientific works and teaching activity, Božić has demonstrated how one can resist the ecological pressure and preserve the dignity of science as well as of the scientist. His work remains an example to follow both in the historiography of Montenegro and in overall dimensions as well.